

14. Відбулася Міжнародна конференція на тему: «Зміцнення наглядової функції парламенту у країнах Східного партнерства» 14 листопада 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/news/Novyny/164342.html>

УДК 344.3

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Шкуропацький О. І.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
військового управління та права
військово-юридичного факультету
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

Андрієць М. О.,

помічник судді
Харківського окружного адміністративного суду

Анотація: у статті проаналізовано умови та підстави ліквідації військових судів, проблематика прийняття рішень судами загальної юрисдикції щодо розгляду справ за участю військовослужбовців. Зазначені переваги професійної діяльності військових судів. Зроблено висновок, щодо необхідності відновлення діяльності в Україні військових судів з урахуванням досвіду зарубіжних країн, щодо місця, будови та функціонування системи військових судів.

Ключові слова: суди загальної юрисдикції, військові суди, Збройні Сили України, військові правопорушення, військові злочини.

Аннотация: в статье проанализированы основания ликвидации военных судов, трудности при принятии решений судами общей юрисдикции при рассмотрении дел с участием военнослужащих. Перечислены преимущества профессиональной деятельности военных судов. Сделаны выводы о необходимости восстановления деятельности в Украине военных судов с учетом опыта зарубежных стран, их места, структуры и функционирования системы Военных судов.

Ключевые слова: суды общей юрисдикции, военные суды, Вооруженные Силы Украины, военные правонарушения, воинские преступления.

Annotation: the article analyzes the conditions and reasons of the elimination of military courts, the issue of decision-making by courts of general jurisdiction in dealing with cases involving military personnel. The benefits of professional activity of military courts were mentioned. The conclusion about the necessity for recovery of military courts in Ukraine, taking into account the experience of foreign countries, regarding the place, structure and functioning of the military courts system, was made.

Key words: courts of general jurisdiction, military court, the Armed Forces of Ukraine, military offenses, military crimes.

Після здобуття незалежності, в Україні постало питання створення максимально ефективного та незначного за чисельністю, високомобільного війська. Чисельність Збройних Сил станом на 1991 рік перевищувала в декілька разів показники багатьох країн Європи.

Геополітичне положення України сприяло розміщенню на її території великих угруповань військ, що мають ядерну зброю, а також з'єднань і частин, що виводяться із Східної Європи. Це дозволяло створити на їх базі власні Збройні Сили і провести поетапне скорочення чисельності вказаних угруповань, з'єднань і частин [1].

За таких обставин політика держави у сфері оборони та національної безпеки спрямовувалася на скорочення чисельності Збройних сил України.

Такий напрямок політики базувався на положеннях Концепції оборони та будівництва Збройних Сил України.

Будівництво власних Збройних Сил України здійснювалося за принципами розумної достатності як за чисельністю та структурою, так і за озброєнням [1].

Пунктом 5 Концепції визначалося, що створення Збройних Сил України здійснюється у напрямі поетапного скорочення і послідовного переформування військ Київського, Одеського, Прикарпатського військових округів, окремої армії протиповітряної оборони, повітряних армій, Чорноморського флоту. Формування Головного штабу Збройних Сил України і створення системи військового управління проводиться до формування військових структур при максимальному використанні наявних систем управління та зв'язку.

Відтак, політика держави з моменту здобуття незалежності України до 2012 року спрямовувалась здебільшого на оптимізацію витрат на оборонний сектор, що обумовило як значні скорочення чисельності Збройних Сил України, так і ліквідацію окремих інституцій військової сфери.

Реалізуючи вказану політику, Законом України «Про судоустрій і статус суддів», прийнятим від 07.07.2010 року № 2453-VI було визначено ліквідувати військові суди та передати їх функції судам загальної юрисдикції [2].

Внаслідок реалізації положень вказаних Закону та концепції протягом 2010–2012 рр., Указом Президента України від 14.09.2010 року «Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів» було прийнято рішення, зокрема щодо ліквідації військових судів як економічно обтяжливого та недоцільного інституту державної влади в умовах незначної криміногенної ситуації в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до чинного законодавства [1].

Законом України «Про судоустрій та статус суддів» визначено, що справи, які раніше розглядалися військовими судами гарнізонів, мають розглядатися судами загальної юрисдикції першої інстанції, а справи, що були віднесені до компетенції апеляційних військових судів, за новим Законом мали розглядатись в апеляційних судах загальної юрисдикції [3].

Анексія Криму, поява значної кількості незаконних збройних формувань на території України, збройний конфлікт на Сході України, проведення Антитерористичної операції, які обумовили оголошення мобілізації в країні а також спроби російських спецслужб підрвати обороноздатність держави, вибухи та підпали на військових арсеналах, корупція в ЗС України, відверте зрадництво стали тими факторами, які викликали істотне збільшення у 2014-2018 рр. кількості військових правопорушень та злочинів.

Наслідком реалізації відповідних положень вказаних вище нормативно-правових актів стало стрімке зростання кількості адміністративних правопорушень та злочинів серед військовослужбовців та занепад правової свідомості військовослужбовців. Одним з факторів, що вплинув на таке зростання, стала зростаюча тенденція неспроможності судів загальної юрисдикції ефективно розглядати справи стосовно військовослужбовців за вчинення військових злочинів.

Причинами такої неспроможності є відсутність належного та достатнього досвіду та знань в суддів загальної юрисдикції в сфері організації, управління та функціонування Збройних Сил України.

Значна частина суддівського складу не проходила службу в лавах ЗСУ, переважна більшість суддів не брала участь у бойових діях. Низький стан обізнаності та досвіду суддів у військовій сфері заважає повній, професійній та об'єктивній оцінці обставин підчас розгляду справ, пов'язаних з проходженням військової служби.

Проблема обумовлюється тим, що військова сфера управління та дисципліни має свою будову та принципи, відмінні від сфери управління в звичайному цивільному житті. Крім того, в умовах бойових дій обставини справи підлягають оцінці з урахуванням ситуації, що склалася на місці пригоди. За таких обставин, оцінка обставин та доводів сторін в процесі не може здійснюватися судом виходячи із принципів цивільного життя, оскільки вказані принципи значно різняться з принципами військового управління, дисципліни, тощо.

Відтак, для об'єктивної оцінки обставин, що складають предметом доказування у відповідній справі, що розглядається судом, судді мають враховувати особливості здійснення військового управління, основні принципи дотримання військової дисципліни, принципи ведення бойових дій, та оцінювати вказані обставини з урахуванням принципу пропорційності та співмірності.

Проте, внаслідок недостатності професійних знань у сфері військового управління, військової дисципліни, а також військово-правових основ, судді загальної юрисдикції не в змозі забезпечити ефективний та швидкий розгляд справи, оскільки не обізнані зі специфікою всіх обставин, які мають значення для її розгляду.

Прикладом стало рішення суду Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області, прийнятого під тиском (зокрема громадськості та ЗМІ), яким було засуджено до 7 років ув'язнення генерала В. Назарова. Останнього звинувачували у службовій недбалості у справі про збитий сепаратистами літак і загибель 49 українських військових під Луганськом у червні 2014 р. [4].

Приклади невадлого керування досить часто явище у військовій сфері протягом, зокрема, бойових дій на Сході України. Проте, особливого резонансу, як у випадку зі справою генерала В. Назарова, такі випадки не викликають.

Окрім норм матеріального та процесуального права, при розгляді справ щодо військовослужбовців, вирішення справи неможливе без застосування норм, викладених у військових статутах та нормативно-правових актах військового права, які в деяких випадках відсутні в загальному доступі та мають статус документу з обмеженим доступом, що також ускладнює процес повного та всебічного розгляду справи по суті.

Справжньою проблемою стає допит свідків або надання пояснень військовослужбовцем у справах. Військовослужбовцям зазвичай проблематично з'являтися до суду, з огляду на особливості військової дисципліни, та, зокрема, оскільки в бойовій обстановці залишення бойових позицій становить серйозний ризик.

Військовий суд досить широко використовував практику виїзних судових засідань та досить часто розглядав справи у розташуваннях військових частин у присутності військовослужбовців. Це гарантувало швидкий та більш ґрунтовний розгляд справи.

Також слід зазначити, що предметом розгляду військових судів зазвичай були адміністративні правопорушення та злочини, вчинені військовослужбовцями.

Тут слід зауважити, що військові злочини - це у значній мірі справи, пов'язані з військовою таємницею. Документи із грифами секретності мають обмежений доступ, та не можуть просто так на вимогу суду подаватися в суд в загальному порядку подання та дослідження доказів. Для цього потрібне спеціальне приміщення, якими не обладнано суди першої інстанції [5].

Перевагами діяльності військових судів, є оперативність та якість розгляду справ військовими судами; єдність та стабільність судової практики військових судів; наближеність військових судів до військ; незалежність військових судів від місцевих впливів та від командування [6].

Указом Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» від 12 січня 2015 р. визначено 62 реформи та державні програми, серед яких є і судова реформа. Її метою проголошено реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципів верховенства права і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справ незалежним та неупередженим судом. Реформа має забезпечити функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини [7].

Проте, визначена вказаних нормативно-правовим актом концепція судової реформи не передбачає створення військових судів.

Твердження щодо недоцільності існування військових судів в Україні з огляду на міжнародний досвід не є однозначним та не може братися за основу в державі, на території якої ведуться бойові дії.

Якщо детальніше дослідити судові системи країн Європи та світу, можна зробити висновок, що інститут військового судочинства запроваджений та успішно професійно функціонує в багатьох країнах світу.

На даний час військові суди діють майже у 40 розвинених країнах світу, у тому числі, і Європи, які мають власні Збройні Сили.

Фактично, кожна п'ята держава світу має військові суди. В Європі нараховується тринадцять країн, що мають військові суди (Велика Британія, Бельгія, Болгарія, Греція, Іспанія, Італія, Кіпр, Люксембург, Нідерланди, Польща, Португалія, Туреччина, Угорщина) [8].

Франція також має військові суди в системі судів спеціальної юрисдикції.

В систему загальних адміністративних судів Німеччини також входять і військові суди. Правову основу діяльності військових судів Німеччини становить ч. 2 ст. 96 Конституції Німеччини, яка містить норму про те, що Німеччина може заснувати для Збройних сил країни військово-кримінальні суди в якості федеральних судів [9].

В системі судів США також створено військові суди, які відносяться до окремої гілки спеціалізованих судів [10].

Таким чином, можна констатувати, що у кількісному відношенні серед країн Європейського Союзу існує абсолютний пріоритет в усвідомленні необхідності існування військових судів; легітимізація їх діяльності підтверджена як Європейським Судом з прав людини, так і Постійним комітетом Ради Європи. Проте, слід констатувати, що наявні військові суди у країнах Європейського Союзу функціонують на різних принципових засадах, мають різні характеристики за складом, повноваженнями тощо. Отже, їх можна класифікувати на підставі певних критеріїв, виокремити базисні модельні риси, спрогнозувати можливість адаптації тих чи інших моделей (або їх елементів) в Україні з урахуванням як мирного часу, так і за умов оголошення воєнного стану чи особливого періоду.

Питання відновлення в межах судової реформи роботи військових судів широко обговорювалося на рівні керівництва держави. Станом на теперішній час у Верховній раді України зареєстровано два законопроекти: № 8392 від 22.05.2018 року «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо військових судів» [11] та альтернативний йому законопроект – № 8392-1 [12] від 01.06.2018 року «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо утворення військових судів», суб'єктами подання яких є народні депутати України. Проте вказані законопроекти передані для опрацювання в комітети в травні-червні 2018 року, й у порядок денний Верховною Радою України не включені, отже їх розгляд може відбутися через невизначений період часу, в той час як створення військових судів є нагальною необхідністю в сучасних умовах існування держави, а відтак вказане питання має бути вирішене найближчим часом.

Перспективу подання у 2017-2018 роках законопроекту про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» з метою відновлення інституту військових судів в судовій владі України окреслював також Президент України. Проте, право законодавчої ініціативи з питань відновлення (або створення) військових судів Голова Держави станом на теперішній час не реалізував.

З огляду на практику світового співтовариства щодо запровадження та успішного функціонування військових судів, з урахуванням складної внутрішньої ситуації в Україні, стрімкого зростання кількості військових правопорушень та злочинів різноманітного характеру та ступеню тяжкості, професійну необізнаність суддів судів загальної юрисдикції в особливостях військового права та проходження військової служби, що з об'єктивних причин перешкоджає ефективно розглядати справи стосовно військових зумовлює необхідність відновлення діяльності в Україні військових судів.

Відродження військових судів сприятиме більш професійному розгляду справ стосовно військових, прискорить їх розгляд, а також забезпечить можливість повноцінної реалізації основних завдань та принципів правосуддя у військовій сфері.

Відтак, на законодавця має бути покладене завдання не просто щодо створення військових судів в системі судової влади, а створення надійного злагодженого механізму існування, роботи та забезпечення військових судів, з однієї сторони як військової структури, проте, з іншого боку, неупередженої та незалежної від командування, та такої, що відповідає всім принципам функціонування та діяльності судової влади в Україні та світі.

При цьому слід зазначити, що безумовно доцільним та необхідним є дослідження досвіду розвинених країн, щодо місця, будови та функціонування системи військових судів, в межах судової влади відповідних країн, їх взаємодія, порядок фінансування таких судів, призначення на посаду та звільнення з посади, а також співвідношення статусу судді військового суду та статусу судді загального або спеціального суду, тощо.

Вказані питання потребують детального та глибокого дослідження та опрацювання, з метою прирівняти за статусом, ступенем незалежності та неупередженості військові суди до судів судової системи України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України : Постанова Верховної Ради України від 11.10.1991 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 51, ст. 729. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/1659-12%20 (дата звернення: 31.10.2018).
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 року № 2453-VI. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2010, № 41-42, № 43, № 44-45, ст.529. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17> (дата звернення: 02.11.2018).
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2.06.2016 року № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст.545. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 02.11.2018).
4. Шевченко А.С., Лоцихін О.М., Пашко П.В. Проблеми відновлення діяльності військових судів в Україні в контексті Європейського досвіду // Європейські перспективи Науково-практичний журнал №1, 2018. URL : <http://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2018/04/zhurnal-eyevropejski-perspektivy-2018-1.pdf> (дата звернення: 02.11.2018).
5. Сидоров Є. Військові суди: назад до строю // Українська правда. - 19 травня 2015 р. URL : <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/05/19> (дата звернення: 24.10.2018).
6. Маркевич А. Військові суди були потрібні ще вчора. - 6 вересня. - 2016 р. URL : <http://resonance.ua/vijskovi-sudi-buli-potribni-8b8e-uc8oga> (дата звернення: 24.10.2018).
7. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» від 12 січня 2015 р. № 5/2015. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 02.11.2018).
8. Шишкін В. Військові суди через призму правової держави / Шишкін В. // Право України. - 2004. - № 4. URL : <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=391> (дата звернення: 24.10.2018).
9. Конституції зарубіжних держав: навч. посібник / уклад. проф. В. В. Маклаков. 4-е изд., Перераб. і доп. М. : Волтерс Клувер, 2003. С. 89.
10. Берна У. Правова система США. Пер. з англ. Вип. 3. / наук. ред. В. А. Власіхін. М., 2006
11. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо військових судів № 8392 від 22.05.2018 // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64070 (дата звернення: 02.11.2018).
12. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо утворення військових судів № 8392-1 від 01.06.2018 // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64138 (дата звернення: 02.11.2018).